

DANUBIA ÉS A TRÓNÖRÖKÖSÖK

GERŐ ANDRÁS

„Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között!
Íme, ez az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom! Íme,
egy mosolygó jövő valamennyiök számára!”

Kossuth Lajos: A „Dunai Szövetség” tervezete (1862)

„Sohse lesz másként, így rendeltetett”,
Mormolta a vén Duna habja.
S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna.

Ady Endre: A Duna vallomása (1907)

Ahol uralkodó van, ott trónörökösnek is kell lennie. Anélkül, hogy belebonyolódnánk a Habsburg-dinasztia öröklési rendjének szabályozásába, tény, hogy Ferenc József uralkodása alatt (1848. december 2. – 1916. november 21.) a Habsburg Monarchiának öt trónörököse volt. Az első, Miksa, Ferenc József legidősebb öccse [1867-ben Mexikóban kivégezték – a Szerk.]. A második az 1858-tól 1889-ig élt Rudolf, Ferenc József és Erzsébet fia. Ő január 30-án lett öngyilkos. A trónöröklési sorrendben öt Ferenc József rangidős öccse, Károly Lajos követte. 1896-os halála után a negyedik Károly Lajos legidősebb fia, Ferenc Ferdinánd, aki 1863-tól 1914-ig élt. Szarajevói meggyilkolása okot szolgáltatott az utóbb Nagy Háborúnak nevezett eseménysorra. Az ötödikből uralkodó lett: ő volt magyar királyként IV., osztrák császárként I. Károly (1887–1922), aki Ferenc Ferdinánd időközben elhunyt másik öccsének, Ottónak volt a fia. Ferenc József halála (1916. november 21.) után került trónra, magyar királlyá 1916. december 30-án koronázták meg. Uralkodóként és emberként sem adatott neki sok idő. 1918. november 11-én, illetve 13-án lemondott osztrák és magyar uralkodói jogairól. Végül is száműzetésben halt meg 1922. április elsején Madeira szigetén.

Az öt trónörökös közül háromnak – Rudolf, Ferenc Ferdinánd és Károly – kitapintható nézetei voltak a Habsburg Birodalom jövőjét, berendezkedését illetően. Ezek közül egy, Károly, pedig tényleges hatalmi helyzetben érvényesíthette is elgondolásait. Persze – Károly kivételével – óvatosan kell bánnunk ezekkel a sokszor körvonalazatlan szándékokkal, nézetekkel. Az óvatosságot két tényező is indokolja. Egyrészt nem hatalmi helyzetben sokkal szabadabban szárnyal a képzelet, mert nem kötik közvetlen hatalmi realitások. Így aztán egy trónörökös bizonyos értelemben „felelőtlenebbül” gondolkozhat, mint uralkodóként, a hatalmi pozíció birtokában. Másrészt Ferenc József a trónörökösöknek kis hatalmi mozgásteret biztosított, így aztán módjuk sem volt kipróbálni, hogy elgondolásaik milyen visszhangot keltenének, s így arra sem volt lehetőségük, hogy a kor hatalmi elitjében mintegy teszteljék elképzeléseik elfogadottságát. A trónörökösi helyzet olyan, ami bármikor „élesíthető”. Hasonló az amerikai alelnök pozíciójához: csupán egy szívdobbanás, egy emberélet választja el a hatalomtól.

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy ezeknek az embereknek egy szempontból bizonyosan kötött volt a beszédhelyzetük. Noha a trónörökösök politikai szemléletében jelentős különbségek és hangsúlyeltolódások voltak,

Boldog békeidők –

I. Ferenc József császár és királyt ábrázoló terem az *Új világ született* című kiállítás 2. szintjén (2016) (Terror Háza Múzeum, Gyarmati István felvétele)

mindannyian örökölték volna egy Habsburgok által összetartott birodalmat, s ezt az örökséget meg kívánták védeni, tartani, és ha lehet, bővíteni. II. Józsefet egyszer megkérdézték, ha annyira elkötelezett a felvilágosodás eszméi iránt, akkor miért nem republikánus. Ő azt válaszolta: foglalkozásomnál fogva rojalista vagyok. Aki a Habsburg Birodalom trónörököse, az pedig foglalkozásánál fogva Habsburg, azaz a dunai monarchia, avagy Danubia létében, összetartásában, adott esetben terjeszkedésében érdekelt.

Szempontunkból tanulságosak Rudolf, illetve Ferenc Ferdinánd nézetei, és értelemszerűen az sem mindegy, hogy Károly egy vesztes háború felé menetelő Monarchiában mit tett birodalma átalakításáért.

RUDOLF

Rudolf neveltetése, alkata, személyes kapcsolati világa, apja rendszerével szemben kritikus attitűdje miatt politikai nézeteit illetően alapvetően liberális volt. Részből értelmiségi jellegű szerepfelfogása miatt – nagyon is érdeklődött a tudományok iránt¹ – a történész szerencséjére sokat írt. Szabadelvű nézeteinek különféle álnéven írott cikkeiben, személyes kommunikációjában többször hangot adott. Ezt volt, aki komolyan vette, volt, aki nem. Aki komolyan vette, mint például Tisza Kálmán magyar miniszterelnök, az szövetségesként tekintett Rudolfra, noha pontosan tudta, hogy hatalmi értelemben ez nem aktuálisan, hanem csak perspektivikusan bír jelentőséggel. Aki nem vette komolyan, mint például a Német Birodalom kancellárja, Otto von Bismarck, az úgy gondolta, hogy ez csak múló hóbort, ami egy tényleges hatalompolitikai helyzetben érdektelenné válik.

1 Írt ornitológiai szakkönyvet, útleírást és főszerkesztője volt az ún. „trónörökösműnek”, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című többkötetes munkának.

A liberális alapállástól részben függetlenül azonban Rudolf is elgondolkodott azon, hogy milyen legyen az a monarchia, amit örököl. Bizonyos, hogy nem a nacionalizmus szellemében képzelte a jövőt. Egyébként is rendkívül rossz véleménye volt a nacionalizmusról. Azt írta: „A nemzeti elv a legközönségesebb, legáltalibb elvekre alapul, voltaképpen a testi rokonszenv és az ösztönök győzelme azokon a szellemi és kulturális vívmányokon, amelyeket a nemzetek egyenlősége és a kozmopolitizmus biztosít az emberiségnek. Én a magam részéről a nemzeti és faji ellenségeskedést nagy visszalépésnek tartom, és nagyon is jellemző, hogy Európában éppen a haladás elleni erők fogadják el és használják. Ahogyan a tudomány kozmopolita, úgy kell majd idővel az emberi társadalomnak minden vonatkozásban is azzá válnia.”²

A nemzetekfelettségben megnyilvánuló Habsburg-ethosz jelenik meg Rudolf érvelésében. Ez nem azt jelentette, hogy tagadta volna a nemzeti princípiumot, hanem azt, hogy nem kívánta kizárólagos dominanciával felruházni. Alapállását jól jelzi, hogy a Habsburg Birodalmat egyébként az akkoriban Franciaországban radikális párti Georges Clemenceau-nak úgy interpretálta, mint egy kicsi, már létező Európai Egyesült Államokat. A hasonlathoz érdemes felidézni, hogy Rudolf a francia politikusnak a francia író, Victor Hugo egy gondolatára hivatkozik. Az író 1849-ben a párizsi békekongresszuson vetette fel (egyébként az európai eszmétörténetben nem elsőként) az Európai Egyesült Államok eszméjét. Rudolf 1886-ban felidézi a gondolatot, és ezt mondja: „Németország sohasem fogja megérteni, milyen hallatlan bölcsesség rejlik abban, hogy németek, szlávok, magyarok, lengyelek egy korona körül csoportosulnak. A Habsburg Birodalom, igaz, miniatűr formában, régen megvalósította Victor Hugo álmát, az Európai Egyesült Államokat. Ausztria különböző nemzetekből és különböző fajokból álló államtömb egységes vezetés alatt. Legalábbis ez Ausztria alapeszméje, és ez az eszme a világ civilizációja szempontjából hallatlanul fontos. És ha ennek az eszmének a megvalósítása, hogy a diplomácia nyelvén fejezzem ki magam, nem is tökéletesen harmonikus, ez nem jelenti azt, hogy maga az eszme hamis. Csak azt jelenti, hogy egy ilyen eszmének a szó legliberálisabb értelmében harmóniát és egyensúlyt kellene biztosítania.”³

Rudolf úgy vélte, hogy a Monarchia terjeszkedésének fő iránya a Balkán, és e tekintetben az Európai Egyesült Államok Habsburg variációja a nyugati hatalmak helyezésével találkozhat majd.

Mindazonáltal – most eltekintve az erősen megszívtett interpretációtól – figyelmet érdemel az, hogy Rudolf miért nem érzi teljesen harmonikusnak a Monarchiában élő népek együttélését. A harmónia hiányának érzékelése okkal történik, amit maga Rudolf is máshol elég hangsúlyosan jelez. Különösen Magyarországgal szemben kritikus: „Gödöllőn és a vadászatok alkalmából az ország különböző részeiben alkalmam volt megfigyelni a magyar gazdaságot. A szlávokat elnyomják, úgy bánnak velük, mint a kuttyakkal... Nagy veszélyt rejt magában az, ahogy a magyarok bánnak a szlávokkal, ez is az ő basáskodó gazdálkodásukhoz tartozik, emlékeztet a török rabszolgatartásra; következménye ugyanaz, mint a Balkánon, az elégedetleneket már most elfordítja az osztrák államiságtól Szerbia, sőt tovább, Szentpétervár, a pánszláv gondolat felé. Ausztria nem szláv ország, de a szlávokkal másképp kell bánni, mint ahogy most teszik, nem szabad elfelejteni, hogy a lakosság legnagyobb százaléka szláv, és hogy feltétlenül előre kell haladnunk keleten, nem állhatunk meg ott, ahol vagyunk; utunk Szalonikiig vezet. A szlávok nálunk gyarapodni fognak, műveltségük évről évre nő, és ezzel

az Európai Egyesült
Államok Habsburg
variációja

2 Kronprinz Rudolf. *Politische Briefe an einem Freund*. szerk. Julius SZEPS, Bécs, 1922. 14. levél: Prága, 1882. július 26.

3 Berta SZEPS-ZUCKERLANDL: *Ich erlebte fünfzig Jahre Weltgeschichte*. Stockholm, 1939. 135–138. Berta Szeps Moritz Szeps újságíró egyik lánya volt. Berta nővére hozzámment Georges Clemenceau egyik testvéréhez, Paulhoz. A Szeps család így rokoni viszonyba került Clemenceau-ekkel. Szeps Rudolf bizalmi embereként kapcsolatot teremtett Georges Clemenceau és a trónörökös között. Így jött létre személyes beszélgetésük is. Clemenceau biztosította Rudolfot arról, hogy Ausztria léte és szabadsága Franciaországnak elemei érdeke. Ezt több mint három évtizeddel később, az I. világháborút lezáró párizsi békekongresszus vezető politikusként, a győztes Franciaország miniszterelnökeként már nem így gondolta.

Reformkedy –

Rudolf trónörökösét ábrázoló terem az *Új világ született* című kiállítás 2. szintjén (2016) (*Terror Háza Múzeum, Gyarmati István felvétele*)

párhuzamosan az igényeik is nőni fognak; a szlovákok, ukránok, a délszláv törzsek lassanként kultúremberekké válnak. Nem fogják megérteni, miért rosszabb a soruk, mint a németeké és a magyaroké.”⁴ Rudolf, mint látjuk, nem a szlávok iránti elfogultságból kritizálta a magyar nemzetiségi politikát, hanem azon megfontolásból, hogy a szlávok a Monarchia egyik karakteres arcát jelentik, és a Habsburg Birodalom balkáni terjeszkedése miatt nem mindegy, hogy milyen a szlávok helyzete; vonzerőt vagy taszítást jelent-e a birodalom határai mentén élő szláv népek számára. A magyar nemzetiségi politika kritikája Rudolf írásaiban sokszor megjelenik.

Rudolf – mint igazi Habsburg – hitt a Nagy-Ausztria, az egységesként kezelt állam eszményében.⁵ A valószínűleg általa tulajdonolt lap, a *Schwarzgelb* 1889. január közepén (tehát Rudolf öngyilkossága előtt nem sokkal) közölte a trónörökös eszméit kifejező osztrák tízparancsolatot. Az első: „Ne legyen Neked más politikai hited, mint a régi, egyetlen és osztatlan császári Ausztriában való hit, ahogyan évszázadok alatt kialakult, és ahogyan apáid és dédapáid hite is volt.” A hatodik: „Ne kívánd valamely nép elnyomását, sem az egyik nép uralmát a másik felett, mert az osztrák állam létének legbiztosabb alapja a teljes nemzeti egyenjogúság és az abszolút méltányosság minden nemzetiséggel szemben.”⁶

Innentől persze kérdés, hogy miként viszonyult Rudolf a dualizmus meglévő államszerkezeti modelljéhez. Egyfelől nagyon is értékelte a Magyarországon uralkodó szabadelvű alkotmányosságot, másfelől úgy gondolta, hogy „a viszonyokat meg kell változtatni, az egész államformát át kell alakítani; így a dualizmus nem tartható fenn tovább.”⁷ Ezt a meggyőződését elsősorban nem aktuálpolitikai szükség indokolta, hanem az a nézete, hogy a kétpólusú államszerkezet akadálya a Nagy-Ausztria-eszme érvényesítésének. Ezt a gondolatot

4 Idézi Brigitte HAMANN: *Rudolf. A trónörökös és a lázadó*. ford. R. SZILÁGYI Éva, Európa, Bp. 1990. 142. Másfelől Rudolf Magyarországot az alkotmányos elvekhez való ragaszkodása miatt a „Kelet Angliája” titulussal illeti. Ezt a minősítést a *Neues Wiener Tagblatt* 1884. január 9-i számában álnéven írott, *Az őrség a Lajtán* című cikkében alkalmazza.

5 A Habsburg Birodalom nemzetközi – így a Nagy-Ausztria-elgondolást érintő, a 18. század elejétől a spanyol örökösödési háborúig visszatekintő – pozicionálásáról lásd A. Wess MITCHELL: *A Habsburg Birodalom nagystratégiája*. ford. LEDÓ Anna, Antall József Tudásközpont, Bp. 2020. A szerző 1866-ig tárgyalja a kérdést, de kitekintésben a kiegyezést a birodalom összetartó erejére tekintettel visszalépésnek látja, láttatja. A kettős államszerkezet szerinte akadályozta a centralizációra épülő államreformot, és így elgyengülő pályára vitte a Habsburg Birodalmat.

6 *Schwarzgelb*, 1889. január 16.

7 Idézi: HAMANN: *I.m.* 291.

1886-ban részletesebben is kifejti: „A birodalom szomorú helyzete és a kibékülés Magyarországgal a dualizmus bizonyos vonatkozásában elsietetten és elővigyázatlanul létrehozott alapjainak megteremtéséhez vezetett: egy államból kettő lett, s az egyik éppen olyan életképtelen, mint a másik. Ha nincs az évszázados uralkodóház és a hadsereg, és ha ennek a Monarchiának az összeomlása [itt Rudolf az 1866-os, poroszoktól elszenvedett háborús vereségre utal – a Szerző] nem járt volna a szomszédokra nézve annyi hátránnyal, akkor ez a bonyolult, zavaros, heterogén elemekből összeállított birodalom tíz évig sem tudott volna fennmaradni.” A dualizmussal szembeni érvelését tovább erősíti a magyarok helyzetének általa tanúsított érzékelése. Eszerint: „A magyar nemzet az egyetlen, amelynek a Monarchia határain kívül nincsenek rokonai; Ausztriával és a dinasztiaival együtt él és hal meg. Ma már senki sem hisz a dunai konföderáció meséjében, amelyet 1849-ben és az azután következő években az emigráció talált ki mint utolsó vigaszt és fenyegető kísértetet Bécs ellen. Már akkor sem jöhetett volna létre önálló Magyarország, most meg még sokkal kevésbé; mert a magyar nemzet saját országában is apró részekre van töredezve, csak néhány vidéken él nagyobb tömegekben, és a közöttük és körülöttük élő népek Ausztria összeomlása esetén mindent inkább elviselnek, mint azt, hogy a kis állammá összezsugorodó Magyarország önálló legyen. Ezért az egész Monarchiában nincsen még egy olyan veszélytelen párt, mint a magyar szélsőségesek [utalás a függetlenségi politikusokra – a Szerző]; a szélsőbal a budapesti parlamentben legfeljebb szánakozó mosolyt érdemel, komolyan venni éppen annyit jelentene, mint ha valamilyen tréfát valóságnak fognának fel.”⁸

Mindebből az következik, hogy – finoman szólva – Rudolfnak erős kétségei voltak a dualista szerkezetet illetően. Gondolkodása nyitott volt egy olyan nagy-ausztriai föderatív berendezkedésre, amely egyfelől a népek egyenjogúságára épül, másfelől hatalmilag centralizált, egyben liberális elveken alapuló berendezkedést jelent. Egy ilyen elképzelésben persze nagy kérdés, hogy a belső határok hol húzódnak; Magyarországot nemzeti/nemzetiségi alapon újra kell-e gondolni? Nincs erre utaló jel. Sőt! Rudolf például Horvátországot Szent István koronája gyöngyének nevezte, ami arra utal, hogy politikai világképében nem szerepelt Magyarország területi szétzabdalása, legfeljebb föderatív szerkezetűvé való átalakítása.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hatalom nélküli trónörökös nem volt maradéktalanul elégedett a Habsburg Birodalom adott rendszerével, illetve struktúrájával. Hogy miként változtatta volna meg a szerkezetet, azt nem tudjuk; nemtudásunk alapja részben az ő elképzeléseinek kiforratlansága, részben pedig az, hogy nem is került hatalmi helyzetbe. Tehát akármilyen lett volna a koncepciója, nem valósíthatta meg.

Rudolf a nemzeti egyenjogúságra alapozódó, így a nemzetekfelettséget is megvalósító, centralizált és liberális berendezkedésű Ausztria híve volt. Élete és politikai műve is torzó maradt. Ahogy Shakespeare mondta Hamletről: „mert belőle, ha / Megéri, nagy király vált volna még.”⁹ De nem érte meg.

FERENC FERDINÁND

Ferenc Ferdinánd egészen más alkatú és felfogású ember volt, mint Rudolf. Ő is hitt ugyan Nagy-Ausztria eszményében, tehát a Habsburg Birodalmat egyfajta egységként kezelte, de autoriter módon akarta uralni. Világképében nem voltak idegenek a diktatórikus politika – a kor kifejezésével élve az *oktroj*, azaz „ráerőszakolás” – jellemzői, és úgy vélte, hogy az egységes birodalom irányítása az ő dolga (lesz). A tekintetben már nem voltak kiforrott elképzelései, hogy ezt miként érje el, illetve hogy milyen szerkezetet adjon az általa

a kétpólusú államszerkezet
akadályozta Nagy-Ausztria létrejöttét

8 Idézi: Uo. 291–292.

9 William SHAKESPEARE: *Hamlet, dán királyfi*. ford. ARANY János. V. felvonás, 2. szín.

uralt Monarchiának. Erősen kritikus volt Ferenc József rendszerével és az általa létrehozott államszerkezettel szemben. Senki nem tudja megmondani, hogy valójában mit tett volna, ha hatalomra kerül. Szeretett rejtélyeskedni, mindenfajta tervezetet készítettett magának, amelyek egymásnak is ellentmondtak. Időnként hangoztatott trialisztikus elképzeléseket, amelyekben a délszlávoknak volt meghatározó szerepe, de sokan úgy gondolták, hogy ezt csak azért mondta, mert a dualista korszak magyar politikai elitjét így kívánta bosszantani.¹⁰

Jószereivel saját feleségén és gyerekein kívül nem szeretett senkit. Nem szerette a magyarokat, nem szerette a szlávokat, nem szerette a vagyonának otthont adó olaszokat, nem szerette a zsidókat. Még leginkább a Monarchia németajkú lakosságához vonzódott, de ha kellett, róluk is epés megjegyzéseket tett. Úgy gondolta, részben alappal, hogy a németajkú lakosság megbízhatatlan, mert átítatódott az *alldeutsch* gondolattal, és Németország felé gravitál. Morganatikus házassága miatt az udvar részéről is elég nagy távolságtartásban részesült, így őket is utálta.

Az mindenesetre biztos, hogy úgy vélte: neki majd a hadsereg kell támaszkodnia, ezért a hadsereg helyzetét erősíteni akarta, és azt gondolta, hogy szerkezetét nem szabad megváltoztatni. Elkészítettett egy olyan dokumentumot, amely trónra lépése esetén rögzíti uralkodásának alapelveit.¹¹ A II. Ferenc nevet vette volna fel egyértelműen utalva I. Ferenc császár és király (1792–1835) politikai örökségére. Mint közismert, Ferenc kifejezetten konzervatív uralkodó volt, uralkodását az isteni kegyelemre alapozta; Európában és a Habsburg Monarchiában is reakciós politikai karakterű szuverénnek számított. A dokumentum szerint Magyarországon alkotmányos reformokat akart, amibe beleértette az általános választójogot is. Deklarálta volna, hogy Magyarország nemzeti értelemben veszítse el magyar jellegét, és a többi nemzetiséggel együtt alkosson államot. A hivatali nyelv tekintetében a németet kívánta bevezetni. A magyar királykoronázást mindaddig elhalasztotta volna, amíg az ország nem hajlandó végigvinni az általa megkívánt alkotmányos reformokat. Érdekes kérdés, hogy ezt miként tette volna meg. Ha ugyanis nem koronáztatja meg magát, akkor nem szentesíthet törvényeket sem, így aztán fából vaskarika az, hogy az ország előbb változtassa meg a törvényeit, és csak utána koronáztatja meg magát. Logikailag csak az *oktroj*-ban gondolkodhatott.

Ebben a dokumentumban nyíltan nincs szó arról, hogy azonnal fel kívánna számolni a dualizmus rendszerét, csak az szerepel, hogy Magyarország is egyenjogú nemzetek állama legyen. Másfelől jelzi, hogy az osztrák és a magyar kiegyezési törvények között ellentmondás van, s ezt fel kívánja számolni. Ezért addig, amíg ezt meg nem teszi, az előírt alkotmányos eskü letételét mellőzi. Az utalás a két kiegyezési törvény ellentmondására arról szól, hogy míg

az osztrák törvény a birodalmi egység gondolatából indul ki, és e tekintetben engedménynek tekinti a magyar államiséget, addig a magyar törvény a magyar állam szuverenitásából indul ki, s a Pragmatica Sanctio mentén állapítja meg a közös ügyeket.

A Monarchia belső szerkezetét illetően – miközben számára a centralizált és autoriter irányítás nem volt kérdéses – opcióként mérlegelte a föderális struktúrát.

A szerkezetet illetően számára irányadóként szolgált Aurel Popovici írása a Nagy-ausztriai Egyesült Államokról.¹² A Popovici-féle terv újrászabta volna a Monarchia belső területiális szerkezetét, és mindezt a nemzeti elv mentén tette volna. A javasolt államok a következők voltak:

”terítékre került,
hogy trializmus legyen
a dualizmusból

10 Alma HANNIG: *Ferenc Ferdinánd. Életrajz 20 illusztrációval*. ford. PETE Nóra, Saxum, Bp. 2014. 97–101.

11 Theodor von SOSNOSKY: *Franz Ferdinand. Der Erzherzog-Thronfolger*. Verlag von R. Oldenbourg, München, 1929. 78–105. A szöveg magyar változatát közli: EÖTTEVÉNYI Olivér: *Ferenc Ferdinánd [1942]* Akadémiai, Bp. 1991. 285–287.

12 Aurel C. POPOVICI: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich: politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn; mit einer Karte des föderativen Groß-Österreich*. Elischer Nachf., Leipzig, 1906. Az arstetteni kastélyban működik Ferenc Ferdinánd emlékmúzeuma, s kiállították a Nagy-Ausztriai Egyesült Államok térképeit. Ferenc Ferdinánd és felesége nyughelye is itt található.

Deutsch-Österreich (Német-Ausztria, a mai Ausztria és Dél-Tirol)
 Deutsch-Böhmen (Német-Csehország, a mai Csehország északnyugati része)
 Deutsch-Mähren (Német-Morvaország, a mai Csehország északkeleti része)
 Böhmen (Csehország, a mai Csehország déli és központi része)
 Slowakenland (Szlovákia)
 West-Galizien (Nyugat-Galícia, jelenleg Lengyelország része)
 Ost-Galizien (Kelet-Galícia, jelenleg Ukrajna része)
 Ungarn (Magyarország)
 Seklerland (Székelyföld, jelenleg Románia része)
 Siebenbürgen (Erdély, Bánság és Bukovina, jelenleg Románia, illetve Ukrajna részei)
 Trento (Trentino, a mai Olaszország része)
 Triest (Trieszt, a mai Olaszország része)
 Krain (Krajna, a mai Szlovénia)
 Kroatien (Horvátország)
 Woiwodina (Vajdaság, a mai Szerbia része).

Vadászösztön –
 Ferenc Ferdinándot ábrázoló
 terem az *Új világ született*
 című kiállítás 2. szintjén (2016)
 (Terror Háza Múzeum,
 Gyarmati István felvétele)

Mint látjuk, a dualista Magyarország területe szempontjából ez jelentős változást mutat, hiszen összefüggő országterületek válnának más politikai entitás részévé.¹³ Popovici terve ugyancsak a németet javasolta volna az államszövetség közös nyelvének, de az ő elképzelése a birodalmon belüli államok nagy fokú állami autonómiájára épült. Arról nem is beszélve, hogy jelentős belső területi változásokat hozott volna. Ferenc Ferdinánd asztalán ott volt az elképzelés, de csak az egyik opció volt. Bizonytalán nem az, amit teljesértékűen felvállalt volna. Mindenesetre a tervezetekben nemzeti alapon a németekkel, magyarokkal, csehekkel, szlovákokkal, lengyelekkel, ruténnel, románokkal, horvátokkal, szlovénokkal és olaszokkal számoltak.

Ugyanígy lehetséges koncepcióként az is terítékre került, hogy a dualizmusból legyen úgy trializmus, miszerint Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina és a Vajdaság alkosson önálló egységet. Pontosan nem megállapítható, hogy mit tett volna Ferenc Ferdinánd. Van, aki úgy gondolja, hogy átmenetileg megtartotta volna a dualizmust, de hosszabb távon bizonyosan annak felszámolására törekedett volna, és nemzeti alapon alakította volna ki az egységes Ausztria államrészait.

¹³ A Popovici által Magyarországnak tekintett terület nagyobb, mint amely Trianonnal létrejött.

Az egyértelmű, hogy Ferenc Ferdinánd erősen konzervatív, centralizált módon irányított birodalmat hozott volna létre, amelyben a nemzeti egyenjogúság eszméje megjelent volna, de a nemzeti akaratervényesítés nem vagy kevéssé. Egyébként bármilyen változtatás igen jelentős konfliktusokkal járt volna. A dualizmus megszüntetése és így Magyarország létező helyzetének és nemzeti jellegének területi újjáalakítása akár a Monarchia stabilitását is megkérdőjelezte volna. De a csehek vagy a lengyelek sem repestek volna az örömtől.

Ferenc Ferdinándot 1914-ben Szarajevóban lelőtték. Nem véletlen, hogy Joseph Roth osztrák író *Radetzky-induló* című regényében a közös hadsereg lakatanyájában lévő tisztek közül a halálhír hallatán a magyarok önfeledten vigadtak.

KÁROLY

Károly Ferenc József halála után került uralomra. Ekkor már több mint két éve tartott a világháború, ami nagyban megszabta azokat a körülményeket is, amelyek között hatalmát gyakorolhatta.

Károly esetében nem tudunk arról, hogy trónörökösként a Monarchia szerkezetét illetően komoly reformelképzeléseket fontolgatott volna. Természetesen mindenfajta javaslatokat kapott, de ezeket csak végighallgatta, esetleg elolvasta, és semmilyen elkötelezettséget nem vállalt. Ezek között szerepelt az is, hogy föderalizálni kell a Monarchiát, csak éppen máshogy, mint azt Ferenc Ferdinánd elképzelte. A tervezet készítője, gróf Arthur Holzer-Poditz abból indult ki, hogy az antanthatalmak sajtójában a Monarchia egyes kis nemzeteknek ügyét pártolják, s ez bomlasztólag hat a Habsburg Birodalom konzisztenciájára. A föderalizálási javaslat a nemzeti egyenjogúság eszméjéből indul ki,

de azt állítja, hogy a föderalisztikus államszerkezet legfőbb támasza a magyarság legyen. Azon egyszerű ok miatt, mert a magyarok egyedül vannak Európában, következésképp sehol nem tudnak gravitálni, s így a Monarchia legmegbízhatóbb támaszai.¹⁴ (Itt visszaköszön az a gondolat, amelyet már Rudolf is elmondott a magyarokról: „A magyar nemzet az egyetlen, amelynek a Monarchia határain kívül nincsenek rokonai; Ausztriával és a dinasztíával együtt él és hal meg.”)

Károly már november 21-én, Ferenc József halála napján proklamációt intézett birodalma lakóihoz. Ebben utal arra, hogy Ferenc József művét kívánja folytatni és befejezni. Szó szerint: „Az ő művét kell folytatnom és befejeznem.” Közli, hogy a háborúban az ellenség összes támadását visszaveri, és a győzelmes befejezéshez segíti népeit. Másfelől beszél arról, hogy újból meg kívánja szerezni népeinek a béke áldásait, s arról is szól, hogy igazságos, szeretetteljes fejedelem kíván lenni, aki tiszteletben tartja a jogegyenlőséget, a szabadságot, és mindenkinek biztosítja a jogrend oltalmát.¹⁵

Mindebből az következik, hogy Károly proklamációjában elkötelezi magát a Ferenc József-i struktúrában működő Monarchia mellett. Semmi olyat nem helyez kilátásba, ami megváltoztatná a Monarchia szerkezetét. Kiindulópontja az állagőrzés, az egyébként sok feszültséggel működő államszerkezet megtartása. A proklamáció másik fő üzenete a háborús győzelem és a béke.

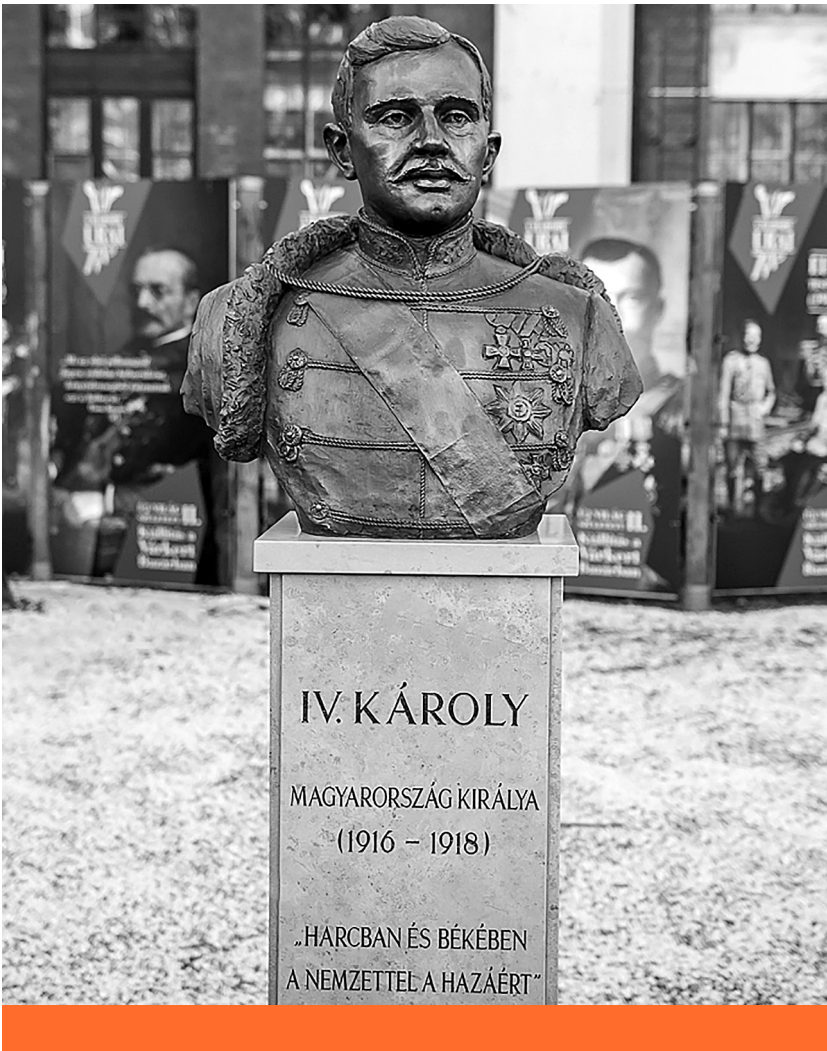
Károlynak a háborús erőfeszítések közepette nem volt érdeke belpolitikai válság kialakítása. Így aztán már a proklamációja után két nappal levélben jelzi a magyar miniszterelnöknek, hogy meg kívánja koronáztatni magát.

Magyarországon az uralkodót addig nem lehetett törvényes királynak nevezni, amíg meg nem koronázták. Hivatalosan „csak” az örökös királyi cím illette meg, noha a protokoll szerint ebben az esetben is járt neki a „felséges úr” címzés, és gyakorolhatta az összes kormányzati jogot, tehát a kinevezések jogát is. Két vonatkozásban azonban nem volt jogképes: nem adományozhatott kiváltságokat, amelynek ekkor azért már túl nagy jelentősége nem volt. A másik hiány azonban már jelentősebbnek bizonyult: nem szentesíthetett törvényeket.

az államszerkezet
legfőbb támasza
a magyarság volt

¹⁴ EÖTTEVÉNYI: *I.m.* 296.

¹⁵ Közli: DÉKÁNY Szilveszter: „Éljen a király, éljen a haza”. <http://www.archivnet.hu/kuriozumok/eljen_a_kiraly_eljen_a_haza.html>

Az utolsó uralkodó –
Boldog IV. Károly magyar király 2016-ban átadott köztéri mellszobra Budapesten (Terror Háza Múzeum)

Következőleg csak a meglévő törvények alapján kormányozhatott, így nem hagyhatta jóvá például az ország újabb évre esedékes költségvetését sem, ami egy háborús helyzetben egészen súlyos következményekkel járt volna.

Károly megkoronázásának – az általános közjogi jelentőségen túl – léteztek nem mellőzhető aktuálpolitikai vetületei is. Gróf Tisza Istvánnak, a magyar miniszterelnöknek fontos volt, hogy a magyar közjog kívánalmainak az uralkodó eleget tegyen. Tartott ugyanis attól, hogy Ferenc Ferdinánd föderatív ideái esetleg túl nagy befolyást gyakoroltak Károlyra, s ezért szükségesnek tartotta az ország jogainak mielőbbi törvényes biztosítását. Károlynak is fontos volt a koronázás, annak ellenére, hogy szűk tanácsadói köréből volt, aki erről le akarta beszélni. Arthur Polzer-Hoditz gróf, Károly közeli bizalmasa például kifejezetten ellenezte a koronázást, és azt kérte, hogy az uralkodó utasítsa vissza az eskü letételét, maradjon passzív, mert a magyar alkotmányra tett eskü feloldhatatlan ellentmondásokba kényszerítené. Károly azonban jó érzékkel látta, hogy egy háborúban lévő országban nem idézhet elő legitimációs problémákat; nem teheti az amúgy is feszült belpolitikai légkörű Monarchiában kérdésessé uralma magyarországi törvényességét. Az is nyilvánvaló volt számára, hogy az országnak új költségvetés kell, le kell bonyolítani az osztrák–magyar gazdasági kiegyezés során következő tárgyalásait, tehát szüksége van a törvényesség teljességére. Éppen ezért kérte fel Tiszát a koronázás mielőbbi megtartására.¹⁶

¹⁶ A koronázás körüli aktuálpolitikai konfliktusokról lásd: VERMES Gábor: *Tisza István. Századvég*, Bp. 1994. 398–406. (Eredetileg angol nyelven jelent meg: Gábor VERMES: *István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist* [East European Monographs] Columbia U. P., New York, 1985.) MACZÓ Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916 végén*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2018.; GERŐ András: A beteljesíthetetlen elvárásoktól a boldoggá avatásig = *Uő: Hit, illúziókkal. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány–Habsburg Történeti Intézet*, Bp. 2019. 133–175.

A királykoronázással eldőlt, hogy Károly csak a magyar országgyűlés, illetve kormány egyetértésével változtathatja meg a Monarchia egészének struktúráját, illetve Magyarország területi és közjogi helyzetét.

1918. október 16-án Károly osztrák császárként kiáltványban jelentette be Ausztria föderatív alapon történő átalakítását, és felszólította a különböző tartományokat, hogy a Reichsratban működő képviselők közül alakítsák meg a maguk nemzeti tanácsát. A kiáltvány nem vonatkozott Magyarországra, mert Károly magyar királyként ezt az országgyűlés jóváhagyása nélkül nem is tehette volna meg. Magyarországon pedig a létező hatalmi elit nem kívánta az ország föderatív átalakulását.

Károly Ausztria föderatív átalakítását bejelentő nyilatkozata a teljes érdektelenségbe fulladt. Ennek az volt az oka, hogy a világháború menetének eseménytörténete túlhaladta a proklamáció tartalmát. Az ekkorra már egyértelműen győztes helyzetbe kerülő antant magáévá tette az 1918. május 31-i *Pittsburgi egyezményt*, amely a Csehszlovák államot helyezte kilátásba, s elfogadta az 1917-es *Korfüi nyilatkozatot*, amely a szerb–horvát–szlovén állam kialakulását ígérte. A versailles-i haditanács 1918. június 3-án nyilatkozatot tett közzé, amelyben az antant felvállalta Csehszlovákia, Lengyelország és az új délszláv állam létrehozását. Bukarestnek az antant még 1916-ban ígérte meg a területszerzést. Minden esetben – akár új állam létrehozásáról, akár meglévő állam területgyarapodásáról volt szó – a pontos határok nem voltak tisztázottak.

Csak egyet lehet érteni azzal az értékítéléssel, miszerint a végkifejlet szempontjából ekkor már semmi jelentősége nem volt annak, hogy a Monarchia és Magyarország vezetése mit tett, s mit nem tett.¹⁷ A magyar parlamentben Tisza István 1918. október 17-én, egy nappal Károly proklamációja után jelentette be, hogy „ezt a háborút elvesztettük”.¹⁸

Károly trónörökösként Ferenc Józsefhez képest nem akarta megújítani a birodalom szerkezetét. Amikor uralkodóként ezt egyik utolsó gesztusaként megtette, akkor ez csak Ausztriára vonatkozott, és nem volt semmi értelme és haszna.

ÖSSZEGZÉS

A Habsburg Monarchia – vagy, ahogy Ferenc Ferdinánd is hívta: a Dunai Monarchia – nagyon sokáig létezett, és 1918 őszén halt meg. A világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések rá vonatkozó részei csak hivatalossá tették a halált, noha értelemszerűen keretet adtak azoknak az államoknak, amelyek a Monarchia tetemén osztoztak.

A győztesek nem akarták folytatni azt a gyakorlatot, hogy a Duna-medencében legyen egy, akár Habsburgok nélkül is létező egység, amely föderatív alapon működik. Ez egy döntés volt a részükről, mert tudjuk, hogy párhuzamosan a győztesek kevés befolyással bíró képviselőinek körében létezett az a meggyőződés is, miszerint szükség van egy dunai államalakulatra, szövetségre. Ezeknek az elképzeléseknek különféle variációi léteztek, amelyekben eltérő belső határokat vázoltak fel, sőt volt olyan is, aki a legyőzött Monarchiához korábban nem hozzátartozó területeket is társított volna.¹⁹ Végül is a győztesek nem mérlegelték érdemben a nemzeti vagy történelmi, vagy éppen ezek keverékéből összeálló dunai államszövetség elképzelését. Helyette kisállamok szövét hozták létre, amelyet részben az itt élő népek politikai elitje is akart.

A történelem sülyesztőjében eltűnt mindazok elképzelése, akik így vagy úgy szerették volna a Habsburg Birodalmat átalakítani. Hosszú és nem teljes a névsor: Rudolf, Ferenc Ferdinánd, Frantisek Palacky, Aurel Popovici, báró Wesselényi Miklós, Táncsics Mihály, Kossuth Lajos, Jászi Oszkár, Karl Renner. Ezek az emberek különféle módokon, de olyan változtatásokat terveztek, amelyek szerintük segítették volna a Habsburgokkal vagy nélkülük létező Danubia megmaradását. Elképzeléseik sokban ütköztek egymással, de nem

17 Diószegi István: *A Ferenc József-i kor*. Vince, Bp. 1999. 153.

18 *Képviselőházi Napló, 1910–1918*. XLI. köt. Bp. 1918. 1918. október 17-ei ülés, 292.

19 Lásd Romsics Ignác: *A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei. Európai Utas*, 2001/4. 13–22.

kérdőjelezték meg azt, hogy Európának szüksége van egy olyan nagyhatalmi állással bíró államszervezetre, amelyet Ausztria–Magyarország testesített meg.

Az a nemzetközi rend, amelyet a Szent Szövetség hozott létre, s amelynek Ausztria meghatározó tagja volt, Európában 99 évig (1815–1914) biztosított egy olyan helyzetet, amelyben nem volt összeurópai háború. A Párizs környéki békék nagyjából csak húsz évig (1919–1939) lehetetlenítették el a teljes európai háborút. A folyamatok történelmi megértése mellett ez is egy szempont Danubia eltűnésének kritikai megítéléséhez.

A Habsburgok és Ausztria egymás létét kölcsönösen feltételező és biztosító dinasztikus entitást alkottak. Szétválásztásuk a régi Ausztria bukását jelentette. A győztesek azt sem engedték meg, hogy a megmaradt Ausztria azon a néven nevezze magát, ahogy akarta volna (Német-Ausztria). Magyarország szemszögéből a Monarchia szétesése, felbomlása, felszámolása egészen tragikus folyamat volt. Kompakt magyarlakta területek kerültek más államok fennhatósága alá; rosszabb következett be, mint ami Ferenc Ferdinánd bármely tervében szerepelt volna. Egyértelműen kiderült, hogy a dinasztia, illetve a régi Ausztria és a történeti Magyarország léte egybefonódik. Ha elvész a Monarchia, akkor elvész a régi Ausztria és a történeti Magyarország is.

Ez történt.

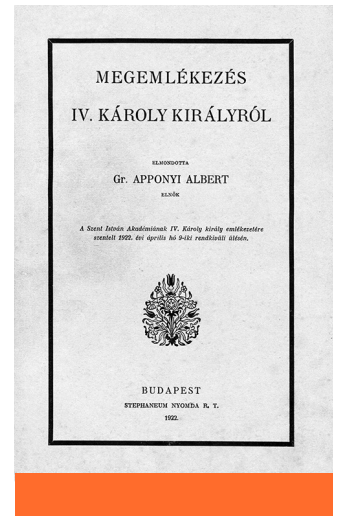
Ami bekövetkezett, az önsúllyal rendelkezik és megmásíthatatlan. Mégis nehéz szabadulni attól a gondolati kísértettől, hogy mivel járt volna, ha az I. világháború győztesei ragaszkodnak eredeti hadicéljaikhoz, és megtartják a Habsburg Monarchiát. Mert azért azt tudjuk, hogy eredetileg az antanton belül csak a cári Oroszország volt érdekelt a Monarchia felszámolásában²⁰ (mivel nem szeretett volna önmaga számára a Balkánon konkurenciát), a többi résztvevő meg akarta őrizni – ahogy ők hívták – Ausztriát, illetve Ausztria–Magyarországot. S most tekintsünk el attól, hogy a Habsburgok megmaradtak-e volna uralkodói pozícióban, vagy sem. Akár republikaként, akár monarchiaként, a lényeg az lehetett volna, hogy létezzen egy olyan dunai államalakulat – lett legyen államszövetség vagy szövetségi állam –, amely nem kis államok szöveteiként, hanem nagyhatalmi, esetleg középhatalmi egységként tagolódik be az európai hatalmi rendszerbe.

Annál is indokoltabb erről gondolkodni, mert ha a történelmet alternatívákban és nem mindig egyirányú kauzalitássorozatként, megmásíthatatlan törvényszerűségek mentén értelmezzük, akkor ez intellektuálisan igazolható erőfeszítés.

Természetesen pontosan nem tudjuk megmondani, hogy miként alakult volna a térség, illetve az itt élő népek történelme, ha valamilyen formában a Nagy Háború nyomán is megmarad egy nagyobb államalakulat. Ami bizonyos, hogy a dualista szerkezet eltűnt volna, hiszen ennek hosszú távú felszámolásában – mint láttuk – azok is gondolkodtak, akik a Habsburg Birodalom élére kerültek volna, nem is beszélve azokról, akik nem hatalmi helyzetből kritikusan viszonyultak az adott állam struktúrájához. Az is bizonyos, hogy minden ilyen átalakulás konfliktusokkal járt volna. Az itt élő népek hatalmi elitjének – beleértve ebbe a magyart is – nacionalizmusa kemény ütközéseket eredményezett volna.

Az mindenesetre tény, hogy a győztesek ilyen-olyan nagyhatalmi érdeke vagy közömbössége párosulva az itt élő nemzeti elitnek egy részének nacionalizmusával újraszabta az egykori Habsburg Birodalmat. Innentől valójában nekünk, az utókornak csak az a lehetőségünk marad, hogy elgondolkozzunk a lehetséges alternatívákon, és feltegyük a kérdést: jobban jártak-e ezek a népek azzal, ami történt, vagy javukra szolgálhatott volna-e valami más, adott esetben egy dunai államszövetség, illetve dunai szövetségi állam, amit nevezhetünk akár Danubiának is?

Ami történt, azt tudjuk, de ha csak erről beszélünk, az előbb-utóbb apologetikává válik. A történelemről szóló kritikai gondolkodás feltételezi az alternativitást, de sosem fogjuk megtudni és megismerni a másik, lehetséges történetet. Pedig minden történet csak az alternatívájával együtt egész; a valós, a megtörtént és a lehetséges egymást minősíti. ■

Boldog emlékezet – Gróf Apponyi Albert halotti beszéde az utolsó magyar királyról, 1922

20 HAJDU Tibor: Trianon alternatívája. *Magyar Tudomány*, 2014/11. 1295–1303.